

УДК 343.985

Микола Єфімов,*канд. юрид. наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ТАКТИКА СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування злочинів проти моральності. Розглядаються організаційно-тактичні особливості проведення слідчого експерименту під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень, а також формулюються пропозиції щодо застосування найбільш доцільних тактичних прийомів.

Ключові слова: злочини проти моральності, розслідування, слідча (розшукова) дія, слідчий експеримент, організація, тактика, слідча ситуація, тактичний прийом.

Постановка проблеми. Слідчий експеримент за такою своєю природою є однією з найбільш складних слідчих (розшукових) дій. Це пояснюється різними факторами: великою кількістю учасників, застосуванням різноманітних технічних та наочних засобів, проведенням експериментальних досліджень. Тому у криміналістичній літературі цьому питанню присвячено багато праць. Певна річ, важливість досліджень учених в даному аспекті є безперечною. Водночас у розслідуванні злочинів проти моральності ця процесуальна дія має певну специфіку, яка потребує додаткового висвітлення.

Серед найбільш небезпечних та поширених кримінально караних посягань у цій сфері треба виділити такі: ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів; сутенерство; втягнення особи в заняття проституцією; створення та утримання місць розпуску; звідництво; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Кожне із зазначених правопорушень характеризується здійсненням зловмисником певних дій, послідовність яких, зокрема, може перевірятися під час слідчого експерименту. З огляду на це, ми спробуємо визначити загальні особливості тактики його проведення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У розробленні організаційних і тактичних аспектів слідчого експерименту вагомий внесок зробили відомі вчені криміналісти, зокрема: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, І. О. Возгрін, І. Ф. Герасимов, В. Ф. Єрмолович, В. О. Коновалова, В. Г. Лукашевич, В. О. Образцов, М. В. Салтєвський, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шенітько, М. П. Яблоков та інші. У свою чергу, деякі аспекти його проведення під час розслідування окремих злочинів проти моральності висвітлені у роботах таких науковців: М. С. Дмитрієва, О. О. Дудорова, Д. Є. Кірюхи, С. Г. Кулика, В. О. Малярової, В. Ю. Мосяженко, К. Ю. Назаренко та інших. Але комплексного аналізу організації і тактики слідчого експерименту під час розслідування злочинів проти моральності вченими не проводилося. Водночас на практиці виникає потреба в науково-обгрун-

тованих криміналістичних рекомендаціях щодо проведення вказаної слідчої (розшукової) дії у розрізі розслідування конкретних кримінальних правопорушень.

Метою статті є дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення слідчого експерименту під час розслідування злочинів проти моральності, а також формулювання пропозицій щодо застосування найбільш доцільних тактичних прийомів.

Виклад основного матеріалу. За даними Генеральної прокуратури України кожного року до Єдиного реєстру досудових розслідувань вноситься близько 1800 діянь за ознаками злочинів проти моральності, але лише в 60% випадків за ними складається обвинувальний акт. Водночас, відповідно до даних соціологічних опитувань, поступово зростає кількість порнографічної інформації в мережах Internet, діє велика кількість будинків розпуску, не припиняється надання інтимних послуг за грошової винагороди. У цілому зазначене вказує на особливо загрозливу їх природу та зумовлює потребу у посиленні боротьби з ними.

Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України, з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань [7]. Як бачимо, в диспозиції статті визначається дві його цілі: перевірка показань на місці та безпосередньо слідчий експеримент. Зрозуміло, що вони вирішуються в рамках однієї процесуальної дії, але їх досягнення має певну специфіку.

Перевірка показань на місці, як зазначає В. Г. Лукашевич, – це досудова слідча дія, яка полягає в зіставленні показань і порівнянні змісту сліду пам'яті суб'єкта кримінального процесу (свідка, потерпілого, підозрюваного) з реальною обстановкою на місці [9, с. 79]. Для розслідування злочинів проти моральності перевірка показань на місці має суттєве доказове і тактичне значення.

І. Є. Биховський та А. Р. Ратінов визначають такі місця її проведення: місце події; місця переховування злочинців та знарядь злочинів; шляхи відходу з місць злочинів; місцезнаходження транспортних засобів тощо [3, с. 184]. Як бачимо, підготовка до проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії має свої особливості. Зокрема, Н. Рогатинська вказує на те, що, вибираючи місце її проведення, потрібно враховувати, що часто вона пов'язана з демонстрацією способу скоєння злочину, тому доступ туди сторонніх повинен бути виключений. У такому разі необхідно вживати заходів щодо забезпечення охорони місця проведення (для цього та запобігання втечі підозрюваного залучаються працівники органів внутрішніх справ) [10, с. 151]. У розслідуванні злочинів проти моральності зазначена тактична умова має вагоме значення, адже здебільшого (87 % досліджених кримінальних проваджень) процесуальна дія відбувається на відкритій місцевості.

Так, гр. М., 06 серпня 2015 року, приблизно о 16:00 годині, перебуваючи біля цвинтаря «Коксохім», який розташований уздовж Нікопольського шосе в м. Кривий Ріг, реалізував злочинний намір, а саме, маючи на меті сприяння добровільним статевим зносинам між гр. А. та невідомою особою, зупинив автомобіль під керуванням громадянина гр. Ф. та запропонував йому вступити у статеві зносини з дівчиною, повією, на що останній погодився. Після цього гр. М. зі свого мобільного телефону зателефонував гр. А. та повідомив її про необхідність надання послуг сексуального характеру за грошову винагороду клієнту, на що остання погодилась. Приблизно о 16:30 годині вона прибула до цвинтаря «Коксохім», де вступила з гр. Ф. у добровільні статеві зносини за грошову винагороду.

Під час проведення слідчого експерименту 18 серпня 2015 року гр. М. розповів про хід подій, які відбувалися 06 серпня 2015 року біля цвинтаря «Коксохім» у зв'язку зі вчиненням кримінального правопорушення [12].

Г. А. Абдумаджидов вказує, що основний зміст перевірки показань на місці полягає в тому, що раніше допитана особа надає усну інформацію та демонструє конкретний мікро-район, приміщення, предмети, що там знаходяться, обстановку чи обставини, пов'язані з даними ним раніше показаннями. Водночас особа здійснює дії, що підтверджують її показання, спостерігаючи за якими, слідчий отримує інформацію, як правило, більш змістовну, ніж інформацію, отриману на допиті [1, с. 22]. Також доречно в такому змісті думка Л. Є. Калужної, яка розглядає перевірку показань на місці у двох аспектах: як тактичну операцію (тобто комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших процесуальних дій, проведених у визначеній послідовності з метою перевірки даних, отриманих під час допиту) та як окрему слідчу дію [4, с. 118]. Тобто для найбільш ефективного проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії необхідно здійснити низку інших: огляд місця події, допити різних категорій осіб тощо, одночасні допити.

М. В. Салтєвський запропонував такі види перевірки показань на місці: уточнення окремих обставин (де, коли і хто перебував, звідки і хто з'явився, що і куди переміщувалося); пошук ще не віднайдених слідів події, які повинні існувати; «випробування на обізнаність», тобто перевірка на знання про події, обстановку та ін.; перевірка об'єктивних протиріч, які виникли під час допиту двох і більше осіб [11, с. 389]. З огляду на кожний із них, процесуальна дія буде проводитись у специфічній формі.

Для розслідування злочинів проти моральності характерною тактичною умовою незалежно від виду проведення перевірки буде активізація пам'яті. Із цього приводу доречно є думка В. Г. Лукашевича та В. М. Стратонова. Вони зазначають, що у разі, коли особа дає дуже конкретні показання під час допиту, але, опинившись на місці, починає плутатися, не все розповідати, можна припустити, що або особа себе обмовила, або існує інша причина. Часом, особливо під час встановлення обставин щодо статевих злочинів, особа соромиться в присутності великої кількості людей деталізувати, показувати, демонструвати ті дії, які відбувалися в момент злочину [8, с. 122]. Здебільшого розслідування злочинів проти моральності характеризується такими ж обставинами.

Так, у листопаді 2012 року, гр. С., діючи умисно з корисливих мотивів, достовірно знаючи про малолітній вік гр. Ю., маючи на меті втягнення її у заняття проституцією, використовуючи її уразливий стан, порушила в останній бажання займатися проституцією шляхом опису переваг роботи в якості повії та запропонувала останній надавати сексуальні послуги клієнтам за матеріальну винагороду під її керівництвом. Реалізуючи свій злочинний намір, гр. С. протягом листопада 2012 року, виступаючи в якості сутенера, створила умови для сексуальної експлуатації малолітньої гр. Ю., а саме: визначила місце для заняття проституцією, ділянку місцевості, розташовану біля автомобільної траси по вулиці Таганрозької в Орджонікідзевському районі міста Маріуполя, та здійснювала дії щодо забезпечення її клієнтами для надання нею сексуальних послуг.

Під час проведення слідчого експерименту 11 квітня 2013 року гр. С. вказала на місце, де вона разом із гр. Ю. очікували клієнтів для надання сексуальних послуг. У свою чергу, після застосування тактичного прийому «актуалізація пам'яті», потерпіла гр. Ю. вказала на місце (вулиця Таганрозька біля магазину «Баварія»), де вона познайомилася з клієнтом, а останній вказав на місце, де він відмовився від надання гр. Ю. сексуальних послуг [13].

У ході проведення слідчого експерименту, крім перевірки показань особи, можуть проводитись певні експериментальні дослідження. У зв'язку із цим В. В. Агафонов та О. Г. Філіппов визначають його як пізнавальну дію, сутність якої полягає у проведенні спеціальних досліджень, пов'язаних зі встановленням, перевіркою або оцінкою можливості чи неможливості існування тих чи інших фактів, що мають значення для справи [2, с. 110].

Під час розслідування злочинів проти моральності слідчий експеримент проводиться для досягнення такої мети:

- здебільшого для встановлення механізму скоєння злочину (61 % випадків);
- для визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину (17%);
- для перевірки та оцінки висунутих версій (12%);
- встановлення та усунення суперечностей у показаннях потерпілих, підозрюваних, свідків (10%).

У проведенні слідчого експерименту зі встановленню можливості вчинення тих або інших дій за визначений проміжок часу головним чинником є час, оскільки, на думку В. Ю. Шепітька, викликає сумнів не сам факт можливості вчинення певних дій, а час, протягом якого вони були вчинені [6, с. 317]. Вказаний вид експерименту застосовується, коли у слідчого виникають сумніви не стосовно можливості вчинення конкретною особою яких-небудь дій, а щодо можливості здійснення нею таких дій протягом певного проміжку часу. Такий вид експерименту дозволяє встановити як об'єктивну, так і суб'єктивну можливість особи за певний проміжок часу здійснити певні дії.

Здебільшого під час розслідування злочинів проти моральності слідчий експеримент проводиться для встановлення механізму скоєння злочину. У цьому разі необхідно по можливості відновити колишні умови, якщо вони були порушені, попередити власників відповідних приміщень про час передбачуваного експерименту. У деяких випадках бажано попередньо ознайомитися з місцем проведення, щоб визначити найбільш доцільне розміщення учасників експерименту, необхідність використання між ними засобів зв'язку [15, с. 32].

Так, у період з 20 до 25 жовтня 2014 року в денний час гр. С. проник на територію миського кладовища, розташованого в м. Ізяславі Хмельницької області, підійшов до могили гр. І та П., керуючись корисливим мотивом, вчинив наругу над цими могилами: розхитав, дістав та присвоїв два металеві хрести. У подальшому він збув вказані хрести.

Обставини та спосіб вчинення гр. С. незаконного заволодіння предметами, що були на могилах, підтверджуються протоколом проведення слідчого експерименту за участю підозрюваного від 30 січня 2015 року, хід якого був зафіксований за допомогою відеокамери. У ході слідчого експерименту гр. С. добровільно, послідовно, несуперечливо, без будь-яких підказок та примусу розповідав та показував послідовність власних дій. Під час експерименту він вказав, що металеві хрести заніс до гр. Є., від якого отримав гроші, які витратив на власні потреби. Згідно з переглянутим відеозаписом слідчого експерименту, під час проведення слідчого експерименту до гр. С. будь-яких незаконних методів, психологічного чи фізичного тиску не застосовувалось, права підозрюваного не порушувались, ознак переляку гр. С. не виказував, мав можливість заявляти

свої зауваження. У ході судового розгляду гр. С. посилався на те, що під час досудового слідства до нього застосовувались незаконні заходи впливу, він визнавав вину внаслідок переляку.

Такі доводи гр. С. не знайшли підтвердження в досліджених під час судового розгляду доказах. Зокрема, допитаний у ході судового розгляду в якості свідка гр. В., котрий був понятим під час проведення слідчого експерименту 30 січня 2015 року, суду показав, що гр. С. свою вину визнавав, добровільно розказував і показував як, де і що робив, розповідав, що вкрав з могили два хреста. Свідок наполягав, що будь-яких незаконних засобів впливу з боку працівників міліції по відношенню до гр. С. не застосовувалось, навпаки, гр. С. був спокійний, нікого не боявся, мав можливість вільно спілкуватися з понятими, подавати зауваження слідчому [14].

Як бачимо з прикладу, ще однією обов'язковою тактичною умовою проведення слідчого експерименту є використання технічних засобів фіксації (наприклад, відеокамери). Адже їх застосування значно підвищує його інформаційну цінність. Закон під час проведення слідчого експерименту надає право слідчому, прокурору або за їх дорученням залученому спеціалісту проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, скласти плани і схеми, виготовляти графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу. Треба зазначити, що фіксація покликана описувати та засвідчувати не лише результати слідчого експерименту, а й процесуального порядку його проведення, отже, гарантії дотримання прав учасників процесу, та, як наслідок, факту допустимості доказів, отриманих внаслідок його проведення [5, с. 233]. Але, крім цього, бажано до нього залучати понятих, що також досить чітко видно з наведеного прикладу.

Ще доречно використовувати натурні моделі. По-перше, цей тактичний прийом спрямований на актуалізацію у пам'яті моменту вчинення суспільно-небезпечного діяння. По-друге, він певним чином впливає на психологічні позиції злочинців, може викликати у них переживання, які виливаються у щире зізнання.

Та не слід забувати, що категорично забороняється проводити експерименти з використанням об'єктів, які є небезпечними для життя та здоров'я громадян, пов'язаних із загрозою знищення (пошкодження) державного чи індивідуального майна громадян, порушенням громадського порядку або приниженням честі та гідності людини.

Під час розслідування злочинів проти моральності, скоєних групою осіб, обов'язковим тактичним прийомом є проведення слідчого експерименту окремо з кожною особою. Із цього приводу К. О. Чаплинський зазначає, що проведення експериментальних дій за участю кількох злочинців одночасно є неприпустимим, оскільки тягне за собою можливість узгодження між ними своїх позицій та дій. Крім того, пояснення одного учасника експерименту матимуть навідинний характер стосовно інших [16, с. 185]. Крім запобігання негативному впливу співучасників

один на одного, даний тактичний прийом зменшує можливість їх попередньої змови.

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що слідчий експеримент є однією з найбільш трудомістких і складних слідчих (розшукових) дій, адже під час його проведення задіяна значна кількість осіб, застосовуються різноманітні технічні та наочні засоби, проводяться експериментальні дослідження. Під час розслідування злочинів проти моральності він здебільшого проводиться для встановлення механізму скоєння злочину та для визначення меж поінформованості або необізнаності очевидців про подію злочину. Найбільш доречними тактичними прийомами, що можуть використовуватись під час його проведення, є актуалізація пам'яті, використання натурних моделей, проведення слідчого експерименту окремо з кожною особою, використання відповідних засобів фіксації слідчої (розшукової) дії. Застосування в зазначених випадках розслідування злочинів проти моральності відповідних тактичних прийомів, які були визначені у статті, відіграє важливу роль у процесі доведення вини правопорушників.

Перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямі. Подальшими напрямками нашого дослідження буде визначення та характеристика оптимальних підготовчих заходів до проведення слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти моральності, а також формулювання його зв'язків з іншими слідчими (розшуковими) діями.

Список використаних джерел:

1. Абдумаджидов Г. А. Проблемы теории, законодательного регулирования и практики расследования преступлений : автореф. дисс... докт. юрид. наук / Г. А. Абдумаджидов. – М., 1983. – 30 с.
2. Агафонов В. В. Криминалистика : пособие для сдачи экзамена / В. В. Агафонов, А. Г. Филиппов. – М.: Юрайт-Издат, 2006. – 224 с.
3. Быховский И. Е. Проверка показаний на месте / И. Е. Быховский, А. Р. Ратинов // Вопросы криминалистики. – № 5. – 1962. – С. 186–193.

Научная статья посвящена рассмотрению некоторых аспектов расследования преступлений против морали. Рассматриваются организационно-тактические особенности проведения следственного эксперимента при расследовании этих уголовных правонарушений, а также формулируются предложения о применении наиболее необходимых тактических приемов.

Ключевые слова: преступления против морали, расследование, следственное (розыскное) действие, следственный эксперимент, организация, тактика, следственная ситуация, тактический прием.

The scientific article is devoted illumination of some aspects of the investigation of the crimes against morality. We consider the organizational and tactical features of investigation experiment in the investigation of these criminal offenses. Suggestions are formulated in relation to application of the most expedient tactical receptions.

Key words: crimes against morality, investigation, investigative (detective) action, investigative experiment, organization, tactic, investigative situation, tactical.

4. Каложна Л. Є. До питання про сутність, завдання та мету перевірки показань на місці / Л. Є. Каложна // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – № 3(10). – С. 116–119.

5. Кірпач І. С. Завдання слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні / І. С. Кірпач // Митна справа. – 2013. – № 3 (87). – Ч. 2, кн. 1. – С. 233–234.

6. Криміналістика : підручник / кол. авт. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 682 с.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI; відп. за вип. В. А. Прудников. – Х. : Право, 2016. – 392 с.

8. Лукашевич В. Г. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів : навчальний посібник / В. Г. Лукашевич, В. М. Стратонов. – Херсон: ХЮІ НУВС, 2002. – 192 с.

9. Лукашевич В. Г. Тактика обцення следственных с участниками отдельных следственных действий (допрос, очная ставка, предъявление для опознания, проверка показаний на месте) : учебное пособие / В. Г. Лукашевич. – К. : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1989. – 148 с.

10. Рогатинська Н. Деякі особливості проведення слідчого експерименту у кримінальному провадженні / Н. Рогатинська // Актуальні проблеми правознавства. – Випуск 2. – 2016. – С. 149–153.

11. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтєвський. – К. : Кондор, 2005. – 558 с.

12. Справа № 210/4245/15-к // Архів Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області, 2015 р.

13. Справа № 265/3736/13-к // Архів Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області, 2014 р.

14. Справа № 675/175/15-к // Архів Ізяславського районного суду Хмельницької області, 2015 р.

15. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : науково-практичний посібник / С. М. Стахівський. – К.: Атіка, 2009. – 64 с.

16. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення розслідування діяльності злочинних угруповань : монографія / К. О. Чаплинський. – Дніпропетровськ : Дніпр. держ. ун-тет внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. – 304 с.